

1976

De structuur van theorieën van kollektieve
verschijnselen

Sieghart Lindenberg
R.U. Groningen

1. Inleiding
2. De structuur van verklaringen van kollektieve
verschijnselen
 - 2.1 Bouwstenen voor een theorie van kollektieve
verschijnselen
 - 2.2 Model I afwijking
 - 2.3 Model II afwijking
 - 2.4 Model III afwijking
3. Konklusie

I. Inleiding

Een kern probleem van de moderne sociologie is de vraag: hoe kunnen grootschalige ('makro') verschijnselen verklaard worden? De huidige konferentie is gewijd aan dit probleem, en men moet niet een kant en klare oplossing verwachten. Maar het is misschien mogelijk de helderheid van de discussie te verhogen en aldus mee te werken aan een oplossing. Deze helderheid kan op vele manieren verhoogd worden (en de diverse papers op deze konferentie laten verschillende manieren zien); in het huidige paper is gekozen voor een concentreren op de structuur van verklaringen van makro-verschijnselen, of, meer algemeen gezegd, van kollektieve verschijnselen. Dit zal hopelijk enig licht werpen op de soorten van problemen die voorkomen, hoewel veel problemen onbesproken zullen blijven.

2. De structuur van verklaringen van kollektieve verschijnselen.

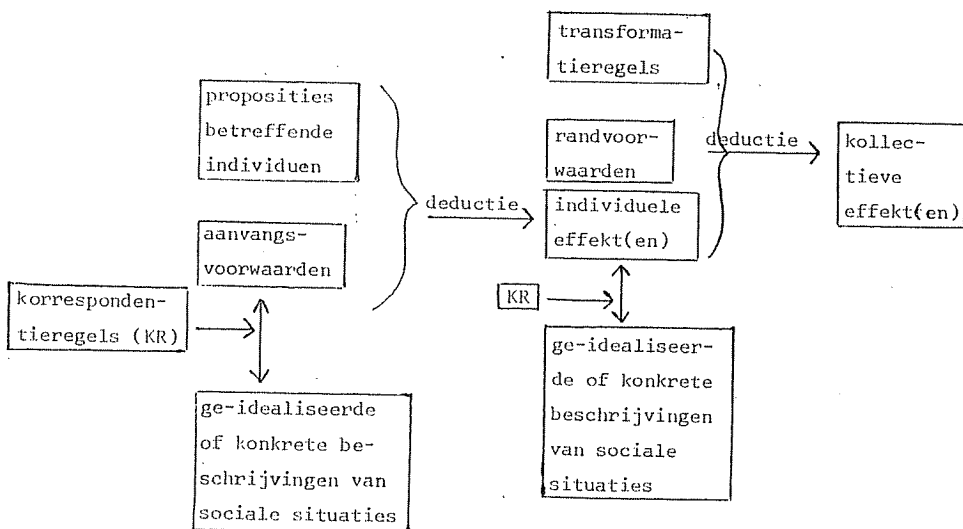
Hoewel de term 'verklaring' in de literatuur uiteenlopende betekenissen heeft, wordt hij nu vrij algemeen gebruikt om er een bijzonder soort deduktief argument mee aan te duiden, een argument dat bekend is als het "covering law" model (vergl. POPPER, 1959:59; HEMPEL EN OPPENHEIM, 1948; HEMPEL, 1965). Ruwweg gezegd: dit model omschrijft een verklaring van verschijnsel 'x' als de afleiding van x uit zowel algemene stellingen alsmede specifieke gegevens (zgn. 'aanvangsvoorwaarden'). De invoering van dit model in de sociale wetenschappen heeft zeker een grote verscheidenheid van zaken¹⁾ opgehelderd en het zoeken naar algemene hypothesen bevordert. Maar het heeft tegelijkertijd een toenemende scheiding teweeg gebracht tussen mikro-sociologie (sociologie van daden en kleine groepen) en makro-sociologie (sociologie van samenlevingen), omdat het 'covering law' model van verklaringen met meer succes in de mikro-sociologie dan in de makro-sociologie van toepassing scheen te zijn. Een meer adequate manier om vooruitgang in de makro-sociologie te boeken scheen te liggen in het steeds verbeteren en verfijnen van onderzoekstechnieken. In 't kort, hoewel het 'covering law' model van verklaringen enkele dringende problemen heeft opgelost, heeft het tevens nieuwe en zeer

ernstige problemen in de sociologie opgeworpen. Eén reden voor dit onbedoelde gevolg is misschien het feit dat het geraamte van het 'covering law' model niets zegt over de problemen die zich voordoen bij het verklaren van kollektieve verschijnselen. Het nu volgende is bedoeld om dit geraamte enigszins aan te kleden in de hoop dat een specifieke structuur van verklaringen van kollektieve verschijnselen aldus uiteengezet kan worden. En om mogelijke misverstanden te voorkomen moet erbij gezegd worden dat ik niet pretendeer origineel te zijn en dat ik ook niet erg gedetailleerd zal zijn. Het doel is om een situatie te verduidelijken met de impliciete hulp van talrijke wetenschapstheoretici (daarom geen originaliteit) en om de lezer een algemeen schets van een argument te geven i.p.v. een technische uitzetting (daarom geen details).

2.1 Bouwstenen van een theorie van kollektieve verschijnselen.

In navolging van HOMANS (1964) gebruik ik de uitdrukking 'theorie van x' als aanduiding voor een verzameling van uitspraken die tezamen x verklaren. Aldus duidt bijv., 'theorie van het gedrag van de nietsdoende klasse' op een verzameling van uitspraken die de gegeven beschrijving van dergelijk gedrag verklaart. Soms wordt de uitdrukking wat ruimer gebruikt; en 'theorie van x' duidt dan op samenstelsels van verklaringen van verschijnselen die onder een algemene noemer 'x' zijn gebracht. 'De theorie van het bedrijf' duidt bijvoorbeeld op de samenstelsels van verklaringen van verschijnselen welke allen aspecten van een typisch bedrijf genoemd kunnen worden. Onder 'kollektief verschijnsel' versta ik een verschijnsel dat gekenmerkt wordt door één of meerdere eigenschappen van kollektiviteiten (vergl. LAZARSELD en MENZEL, 1961). Deze eigenschappen kunnen zeer verschillend zijn; óf gebaseerd op absolute of relationele eigenschappen van individuen (zoals resp. de vorm van een inkomensverdeling of de dichtheid van een kommunikatiestructuur); óf gebaseerd op aspecten van menselijke producten (zoals de strengheid van de wet of de deelbaarheid van goederen). Hoe die eigenschappen afgeleid worden zal ons hier niet bezig houden. Het is genoeg te stellen dat een theorie van kollektieve verschijnselen de verzameling van uitspraken is die een verschijnsel verklaart dat door één of meerder eigenschappen van kollektiviteiten gekenmerkt wordt.

I.p.v. dat ik de structuur van verklaringen van kollektieve verschijnselen langzaam in mijn betoog opbouw, zal ik een ongebruikelijke procedure volgen door met mijn resultaat te beginnen en terug te redeneren. Het is duidelijk dat theorieën van een verschijnsel erg gecompliceerd kunnen zijn, dat zij uit veel bouwstenen kunnen bestaan. Ter vergemakkelijking zal ik de structuur van slechts één bouwsteen bespreken en ervan uit gaan dat meer ingewikkelde structuren het resultaat zijn van een samengaan van diverse bouwstenen welke allen dezelfde structuur hebben. Het schema van de interne structuur van een bouwsteen is weergegeven in figuur 1.

Figuur 1: structuur van een bouwsteen van een theorie van kollektieve verschijnselen

De bouwsteen bevat hoofdzakelijk 3 kolommen. Ten eerste propositiesbetreffende individuen en kondities, ten tweede individuele effecten, transformatieregels en kondities, ten derde, kollektieve verschijnselen. Ik zal een kort commentaar geven op elke kolom en de relatie met een andere kolom.

De eerste kolom bevat proposities betreffende individuen. Deze zijn proposities inzake individueel gedrag, cognities, motivaties. Voorbeelden van zulke proposities zijn: "the more valuable to a man a unit of the activity another gives him, the more often he will emit activity rewarded by the activity of the other" (HOMANS, 1961:55); of: succesvol gedrag van een individu leidt tot een toename in het aspiratie nivo van dat individu (LEWIN e.a. 1944) of: de aanwezigheid van anderen verhoogt het motivatienivo van het handelende individu (SHAW, 1971). Dergelijke proposities kunnen zelf weer op ingewikkelde wijze tot elkaar in verhouding staan en hoewel zij allen algemene proposities zijn, universeel geldig zouden zijn, is het toch mogelijk dat zij hierarchies geordend zijn in die zin dat sommige proposities uit anderen afgeleid kunnen worden maar niet vice versa (vergl. POPPER, 1959: 122 ff). Verder bevat kolom één aanvangsvoorwaarden. Deze zijn beschrijvingen van één of meerder situaties in termen van de proposities. Bijv.: aanvangsvoorwaarden voor de bovengeciteerde propositie van HOMANS zouden kunnen luiden: daar is man A en man B, en B's handeling b is hoog gewaardeerd door A, en A's handeling a roept B's handeling b op. In het kort, de antecedenten van een propositie worden specifieke "waarden" toegekend (de antecedenten kunnen ook 'onafhankelijke variabelen' genoemd worden). Een dergelijke beschrijving is nog steeds behoorlijk abstract. Ze dient in verband gebracht te worden met de beschrijving van een sociale situatie. Bijv. A en B zijn werkzaam in een bureaukratische structuur; handeling b is "B geeft A advies", en handeling a is "A kent B respect toe". Het verband tussen de aanvangsvoorwaarden en de beschrijving van de sociale situatie wordt verkregen met behulp van (impliciete) correspondentieregels. M.a.w., A en B werden gelijkgeschakeld met 'twee leden van een bureaukratische structuur', activiteit a met 'respect toekennen aan' en b met 'advies geven aan'. Op welke gronden werden dieregels gesteld? Er is geen makkelijk antwoord op deze vraag omdat er veel verschillende

gronden voor dergelijke regels mogelijk zijn. Zonder in al te veel details te treden kan hier met het volgende volstaan worden: dergelijke regels kunnen gebaseerd zijn op theoretische gronden, of op 'gezond alledaags verstand' of op een ad hoc gissing. Vaak zijn de regels gebaseerd op een combinatie van deze drie mogelijkheden, maar - in ieder geval binnen de sociologie - is 'gezond verstand' de meest voorkomende basis. Desalniettemin zijn slechts enkelen zo eerlijk in deze zaken als de schrijver van de volgende uitspraak: "In case of social situations, the level of discrimination is common sense based on an understanding of a culture rather than a reading from an instrument". (ROTTER, 1972: 13).

Het probleem van deze regels wordt nog erger wanneer niet een concrete situatie behandeld wordt maar een geïdealiseerde situatie waarin typische individuen typische behoeften, cognities, motivaties enz. hebben. Hier wordt 'achtergrond kennis' (zie verderop) van groot belang².

In de tweede kolom staan de individuele effecten die afgeleid worden uit de proposities en de aanvangsvoorwaarden. Nemen we ons bovenstaand voorbeeld, dan zullen we afleiden dat A handeling a ten opzichte van B veelvuldig zal uitvoeren. Nogmaals, we dienen correspondentieregels te hebben (in dit geval dezelfde als voorheen) om het verband te leggen tussen het individuele effect of de individuele effecten en de beschrijving van een sociale situatie.

In ons voorbeeld zal het lid A van een bureaucratische structuur veelvuldig respect betonen aan het lid B van dezelfde structuur in ruil voor advies van B. Wat is het kollektieve verschijnsel (verschijnselen) dat hieruit voortvloeit (als er één of meer uit voortvloeien)? Deze vraag kan zowel op eenvoudige als op meer gekomplieerde wijze beantwoord worden. Eenvoudig gezegd; we kunnen stellen dat het door de individuele effecten van ruil van respect voor advies tot stand gekomen kollektieve verschijnsel een (eenvoudige) statusstructuur in het kantoor is.³ Maar de eenvoud van het voorbeeld moet niet de aandacht afleiden van de verscheidenheid van stappen die tussen beschrijvingen van individuele en kollektieve effecten liggen. Om van het ene naar het andere over te stappen dienen we enige transformatie- of aggregatie-regels en enige kondities (randvoorwaarden) te hebben. Laat ons eerst het voorbeeld afmaken alvorens over te

gaan tot een discussie van deze regels en kondities in het algemeen. Een mogelijke transformatieregel met betrekking tot ons voorbeeld zou kunnen zijn: Als respect wordt toegekend door A en ontvangen door B, en als A en B dit op gelijke wijze percipiëren, dan zal A zichzelf als ondergeschikt aan B percipiëren, en zal B zichzelf als bovengeschikt aan A percipiëren, en dan zullen deze twee percepties op elkaar in haken (co-oriëntatie), d.w.z. A bemerkt dat B zichzelf als superieur beschouwt, en B bemerkt dat A zichzelf als inferieur beschouwt. Wanneer nu percepties betreffende boven- en ondergeschiktheid op elkaar in haken hebben we te maken met wat we een 'status structuur' zullen noemen. Deze transformatieregel is een samenvoegsel van een hypothese en een definitie, en het kollektieve verschijnsel is per definitie gebaseerd op een specifieke combinatie van individuele effecten (op elkaar inhakende percepties of co-oriëntatie). Als de randvoorwaarde dat A en B het geven van advies en respect op overeenkomstige wijze percipiëren gegeven is, dan zullen, aldus wordt per hypothese gesteld, de twee percepties op elkaar in haken en hebben we te maken met een statusstructuur.⁴)

Waarom bevat de transformatieregel een hypothese? Hier kunnen we slechts zeggen dat de proposities in kolom één niets bevatten betreffende percepties, dat de definitie van status-structuur op percepties gebaseerd is en de transformatieregel daarom een hypothese betreffende percepties moet bevatten. In principe had deze hypothese ook in kolom één geplaatst kunnen worden, in welk geval de transformatieregel slechts een definitie die het samengaan van individuele effecten in één kollektief verschijnsel benadrukt geweest zou zijn. Zo zouden ook randvoorwaarden als aanvangsvoorwaarden in kolom één gezet kunnen worden indien de perceptiehypothese in die kolom geplaatst was. Maar in de meeste gevallen zijn dergelijke overgangen van transformatieregels naar proposities en van randvoorwaarden naar aanvangsvoorwaarden niet zo gemakkelijk. Regelmatigheden die gebruikt worden in transformatieregels hebben vaak een andere logische status dan proposities. Zo zou een mogelijke transformatieregel kunnen luiden: "indien het quorum aanwezig is, zal een stemming met eenvoudige meerderheid een beslissing van de algemene raad tot wet verheffen". De individuele effecten in kolom twee zou overeenstemming of meningsverschillen van individuen inzake x kunnen bevatten, wat dan in de

beschrijving van de situatie vertaald is als een stemming in de algemene raad van een regering; de randvoorwaarde stelt dat een quorum aanwezig was en, gegeven de transformatieregels, stellen we dat de individuele effecten (= stemmen inzake x) getransformeerd worden in een wet. De transformatieregel bevat dus een "quasiwet" (vergl. ALBERT, 1973; LENK, 1975), een regelmatigheid die slechts geldt voor een bepaalde tijd en plaats, terwijl de proposities in kolom één universeel geldig geacht worden.⁵⁾

Andere transformatieregels lijken op wat wel "synthetische theorie" genoemd is (COLEMAN, 1964: 41 ff). Deze regels leggen een verband tussen individuele effecten en kollektieve verschijnselen door middel van mathematische modellen. Een dergelijke regel zou bijv. kunnen zijn:

'gegeven dat een individu die een bericht ontvangen heeft dit bericht binnen een dag aan k andere individuen door zal zenden, gegeven dat de totale populatie beperkt is tot N individuen, en gegeven dat aan het begin van de eerste dag slechts één individu het bericht ontvangen heeft en dat het bericht geen andere bronnen heeft, dan zal de proportie p van de populatie die het bericht na x dagen gehoord heeft bedragen:

$$p = \frac{e^{kx}}{N-1 + e^{kx}}$$

Hier is een verband gelegd tussen enerzijds het kollektief verschijnsel p (proportie van individuen dat het bericht gehoord heeft) en anderzijds een bepaalde veronderstelling betreffende individueel gedrag en randvoorwaarden betreffende grootte van de populatie, toestand op de eerste dag en het ontbreken van andere bronnen voor het bericht. In feite heeft men mathematische algoritmen gebruikt om de grootschalige effecten van individueel gedrag uit te rekenen. Indien dit individuele gedrag niet zelf afgeleid is uit proposities en aanvangsvoorwaarden (kolom één), dan is de transformatieregel nog altijd zeer bruikbaar maar hebben we niet voldaan aan de minimum vereisten voor een theorie van kollektieve verschijnselen: in feite hebben we in het geheel geen theorie omdat er niets verklaard is.⁶⁾

Weer andere transformatieregels zijn bekend als 'aggregatieregels', d.w.z. regels betreffende de descriptieve mathematische transformatie van individuele effecten. Voorbeelden van de uitkomst van de toepassing van aggregatieregels zijn proporties en percentages welke immers op tellingen van individuele kenmerken gebaseerd zijn, en gemiddelden, standaarddeviantie, scheefheidsgraden enz. van verdelingen, welke ook gebaseerd zijn op tellingen van individuele kenmerken. De randvoorwaarden voor deze aggregatieregels verschillen maar bevatten bijna altijd de additiviteit van individuele effecten.⁷⁾

Hier wordt geen poging ondernomen tot opsomming van alle mogelijke soorten transformatieregels. Het moge voldoende zijn om op

te merken dat er verschillende soorten van dergelijke regels zijn, en dat elk soort legitieme probleemgebieden voor sociologen vormt. Maar ongeacht de verschillen die ze vertonen, zijn ze structureel overeenkomstig in de kontekst van een theorie van kollektieve verschijnselen. De vorm van het 'covering law' model geeft in feite een goede mogelijkheid de structurele overeenkomstigheid van transformatieregels te omschrijven: de regels nemen de plaats in van algemene principes terwijl individuele effecten en randvoorwaarden tesamen de plaats van aanvangsvoorwaarden voor deze regels innemen. De situationele beschrijving daargelaten kan de minimum structuur van een theorie van kollektieve verschijnselen dus ook weergegeven worden als twee "verklaringen" waarbij het explanandum van de eerste verklaring deel uit maakt van de aanvangsvoorwaarden van de tweede (zie figuur 2). Maar het verschil tussen de twee is dat proposities betreffende individuen universele uitspraken zijn, dat transformatieregels geen universele uitspraken hoeven te bevatten en dit

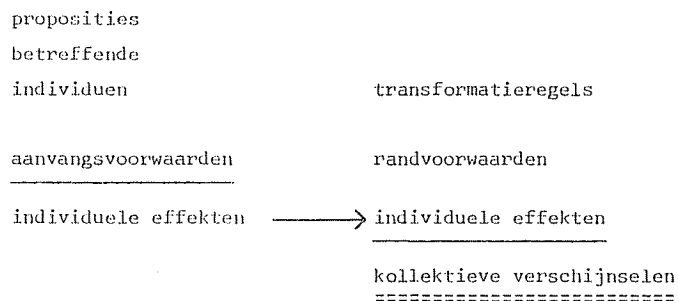

fig. 2: tweeledige structuur van een theorie van kollektieve verschijnselen (onder verwaarlozing van situationele beschrijvingen).

gewoonlijk ook niet doen. De tweede "verklaring" voldoet dus alleen aan de vorm van het covering-law model, niet aan andere vereisten.

Dit verschil moet nader toegelicht worden. In een commentaar op het boek "Elementary Social Behavior" van HOMANS doet PARSONS

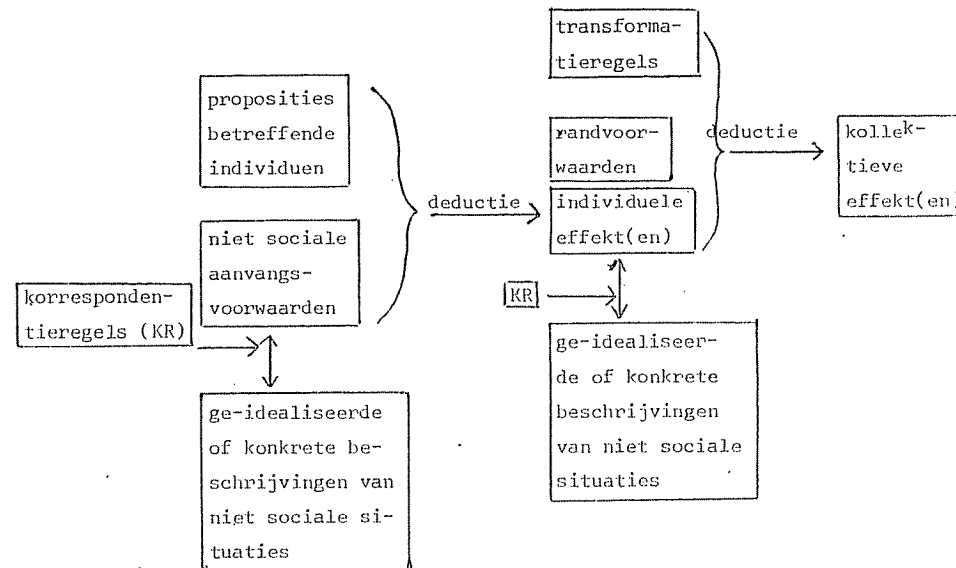
(1971) een aanval op het idee van het theoretische primaat van de psychologie (= proposities betreffende individueel gedrag, cognities, motivaties) en verdedigt hij in feite zijn eigen stelling van het analytische primaat van de samenleving. PARSONS stelt dat er niets 'elementairs' is aan sociaal gedrag, dat instituties en andere sociale kondities altijd reeds de kontekst van dit gedrag (zowel in de zin van een sociale kontekst als van een sociale persoonlijkheid) vormen. Op basis van de boven geschetste bouwsteen van een theorie van kollektieve verschijnselen kunnen we duidelijk zien dat het theoretische primaat van proposities betreffende individuen en het analytische primaat van de samenleving geen alternatieven zijn, maar dat beiden noodzakelijke aspecten zijn van een theorie van kollektieve verschijnselen. De korrespondentieregels, de situationele beschrijvingen, en vaak zowel de transformatieregels als hun randvoorwaarden, al deze zaken tesamen bouwen voort op het feit dat wanneer we een verklaring ondernemen er reeds een samenleving voorhanden is waaruit een bepaalde situatie geabstraheerd kan worden, en waarin bepaalde regel-structuren (instituties) invloed op het totstandkomen van kollektieve verschijnselen uitoefenen. Er is geen twijfel over mogelijk dat een theorie van kollektieve verschijnselen gebaseerd moet worden op het analytische primaat van de 'samenleving' (in de breedste zin). Maar dit analytische primaat mag geen afbreuk doen aan het verklarende (of 'theoretische') primaat van universele proposities van individueel gedrag, cognities, motivaties. Anders zouden we in het gunstigste geval een scheiding krijgen in de tweeledige structuur die afgebeeld is in figuur 2, een scheiding tussen enerzijds sociologen die individueel gedrag verklaren en anderzijds sociologen die kollektieve verschijnselen 'nalopen' met behulp van veelal impliciete transformatieregels en variërende individuele effecten (zoals COLEMAN's bovengenoemde "synthetische theorie"). Ik zeg dat we in het gunstigste geval een dergelijke scheiding tussen mikro-sociologische verklaringen en makro-sociologische transformaties zouden krijgen. De twee delen kunnen vaak weer samengevoegd worden. Maar het is veel vaker het geval dat de illusie van een konflikt tussen het theoretische primaat van proposities betreffende individuen en het analytische primaat van de samenleving resulteert in zodanige afwijkingen van de

minimum vereisten voor een theorie van kollektieve verschijnselen dat zij niet gemakkelijk weer met deze vereisten in overeenstemming te brengen zijn. Enkele typische afwijkingen zullen nu besproken worden.

2.2 Model I afwijking

Als er geen enkel begrip is voor de analytische prioriteit van de samenleving dan kunnen proposities betreffende individuen van dusdanige aard zijn dat zij geen ruimte laten voor sociale invloeden op individuen. Dit houdt in dat aanvangsvoorwaarden voor deze proposities niet - met behulp van korrespondentieregels - in verband met de beschrijving van sociale situaties gebracht worden. Instinkttheorieën van gedrag en andere theorieën over aangeboren gedrag bijvoorbeeld laten weinig of geen ruimte voor een sociale beïnvloeding van gedrag. Met misdaadcijfer kan de aggregatie zijn van kriminele handelingen die op hun beurt verklaard worden door één of meerdere aangeboren factoren (om iets te noemen: 'excitation-inhibition', zie EYSENCK, 1957; of 'eurymorph body build'; zie REES, 1961). Het is niet de bedoeling om zonder meer de mogelijkheid van invloed van "konstitutionele" (aanleg) factoren af te wijzen. Het punt is dat dergelijke proposities veel te weinig ruimte overlaten om leren, cognities, motivaties, sociale instituties, enz. in de beschouwing te betrekken, terwijl andere proposities over individuen, proposities welke de mogelijkheid om dergelijke factoren in de beschouwing te betrekken open laten, niet noodzakelijkerwijs enige interactieeffekten tussen sociale situaties en konstitutionele factoren uitsluiten. ⁸ Hoe dan ook, konstitutionele proposities over gedrag kunnen de in figuur één weergegeven bouwsteen in diskrediet brengen omdat zij kunnen leiden tot een theorie van kollektieve verschijnselen die, hoewel ze structureel overeenkomt met het schema uit figuur één, er inhoudelijk een extreme afwijking van is. (zie figuur 3).

Het is waarschijnlijk dit type van Model I theorie van kollektieve verschijnselen dat oorspronkelijk het 'anti-psychologisme' binnen de sociologie teweeg bracht. DURKHEIM, de "aarts-held" van het anti-psychologisme binnen de sociologie werd

Figuur 3.: Model I afwijking

gekonfronteerd met dit soort theorieën, vooral met betrekking tot het verklaren van het zelfmoordcijfer. ⁹ Hoewel hij de retoriek van het anti-psychologisme handhaafde, gaf hij zelf in zijn werken een centrale plaats aan psychologische proposities, proposities die het toelaten sociale situaties, instituties, enz. in de beschouwing te betrekken (vgl. LINDENBERG, 1975) Maar de retoriek is gebleven en daarmee het schijnbare konflikt tussen het theoretische primaat van proposities betreffende individuen en het analytische primaat van de samenleving.

Proposities betreffende individuen kunnen natuurlijk sterk uiteenlopen in de mate waartoe zij een inachtneming van sociale factoren toelaten. Maar zelfs de beste van dergelijke proposities schieten tekort (vgl. SCHÖTTE, 1976) en des te meer expliciet het

gebruik van proposities betreffende individuen bij het verklaren van kollektieve verschijnselen is, des te groter is de kans dat de tekortkomingen van deze proposities duidelijk zullen worden en er aandrang tot verbetering zal zijn. Desalniettemin bestaat het antwoord van slechts weinig sociologen op de Model I afwijking uit een poging tot verbetering van proposities betreffende individuen. Vooral zien we dat één van de volgende afwijkende modellen gepresenteerd wordt als model van "sociologische" theorievorming in tegenstelling tot "psychologische" theorievorming (Model I).

2.3 Model II afwijking

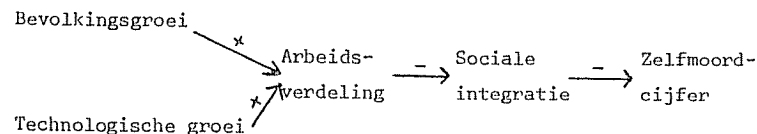
Wanneer proposities betreffende individuen weg gelaten worden, bestaat het enige element in kolom één van de bouwsteen dat over blijft om mee te werken uit (ge-idealiseerde of konkrete) beschrijvingen van sociale situaties. Om toch tot proposities te komen moeten die beschrijvingen of bepaalde aspecten daarvan tot een variabele getransformeerd worden. De beschrijving van een bepaalde economische structuur bijvoorbeeld wordt geidealiseerd en vergeleken met een andere geidealiseerde economische structuur (zeg, markteconomie tegenover planeconomie) en bepaalde kollektieve effecten worden aan elk type economie toegekend (b.v. klasse heerschappij aan een markteconomie en bureaukratische heerschappij aan een planeconomie).

Een ander voorbeeld: verscheidene beschrijvingen van beroepsstructuren worden geabstraheerd naar "mate van arbeidsverdeling" en verscheidene kollektieve effecten worden geabstraheerd naar "mate van integratie", en daarna wordt het eerste in verband gebracht met het tweede.

De overgang van het individuele nivo naar het kollektieve nivo wordt gemaakt door individuele kenmerken te aggregeren tot een 'makro variable'. M.a.w., de overgang van individueel naar kollektief nivo is een kwestie van vorming van indicatoren geworden. Een theoretisch probleem van verklaring en transformatie is een meetprobleem geworden (zie figuur 4). MILEY en MICKLIN (1972) bijvoorbeeld proberen "een verdere uitwerking te geven van één van de weinige sociologische theorieën welke sinds hun eerste

formulering voortdurende en konstruktieve belangstelling genoten heeft, te weten DURKHEIM's ... zelfmoordtheorie" (p. 657).

In feite leggen zij een verband tussen een "theorie" uit DURKHEIM's Division du travail met een "theorie" uit DURKHEIM's Suicide, hetgeen het volgende oplevert:

Elk van de pijlen is een "propositie", en "gevolgtrekkingen" worden verkregen door proposities aaneen te schakelen (bijv. : des te groter de bevolkingsgroei, des te hoger het zelfmoordcijfer). In een volgende fase moeten indicatoren voor elk van deze variabelen gevonden worden. De keuze van elke indikator wordt beredeneerd, bijvoorbeeld:

"Een toename in de mate van arbeidsverdeling brengt tenminste het volgende met zich mee: een toename in specialiseringen; een toename in formele normen t.o.v. informele normen; een toename in de fractie van werkzaamheden gewijd aan coördinatie ... en als een gevolg van dit alles, een toename in de waarschijnlijkheid van rolconflict welke het theoretische verband verschaft tussen arbeidsverdeling en het sociale zelfmoordcijfer" (p. 622).

Of het argument voor de indikator van sociale integratie:

"De banden van het individu met de samenleving zijn het sterkst wanneer de waarschijnlijkheid op een korrekte voorspelling van alle status posities van een individu op basis van kennis van één van dergelijke posities het grootst is" (p. 665).

Ik zal hier niet de (naar het mij voorkomt) dubieuze kwaliteit van deze veronderstellingen bespreken. Ook wil ik hier niet het gebruik van onbeproefde veronderstellingen kritiseren. Wat ik wil benadrukken is de manier waarop deze veronderstellingen ingevoerd zijn. Het zijn duidelijk veronderstellingen die betrekking hebben op proposities betreffende individuen ('banden van het individu

zijn het sterkst ...') en op individuele effecten ('rolconflict'), maar daar ze veronderstellingen met betrekking tot het meten van makro-variabelen zijn, ze niet theoretisch problematisch worden. De beschrijving van de sociale situatie (zeg de arbeidsverdeling) gebeurt dus niet op basis van theoretisch uitgeplozen proposities betreffende individuen maar op basis van ad hoc gissingen welke van onderzoeker tot onderzoeker verschillen. Om de illusie dat een analytisch primaat van de samenleving niet verenigbaar is met een theoretisch primaat van proposities betreffende individuen in stand te houden (MILEY en MICKLIN noemen hun studie uitdrukkelijk "makro-sociale analyse"), dienen veronderstellingen betreffende individuen uit het onderdeel "afleiding van de theorie" (p. 658 ff) verbannen te worden naar het deel "data en methoden" (p. 661 ff). Het resultaat is zelfs voor MILEY en MICKLIN niet bepaald bevredigend. "Het algemeen beeld dat uit het onderzoek naar voren komt is nogal onduidelijk". "Onze resultaten zijn dubbelzinnig" (p. 671). In een voetnoot wordt vermeld dat een andere indikator voor arbeidsverdeling een rangcorrelatie van bijna nul met de gebruikte indikator opleverden en de auteurs voegen hieraan toe: "wij hebben geen inhoudelijke verklaring voor deze tegenstrijdige resultaten" (p.664).

Het probleem is dat er geen theoretische leidraden over zijn gebleven voor de verbetering van een dergelijke theorie. Een eerste poging kan zijn om de indicatoren te veranderen, d.w.z. om nieuwe ad hoc gissingen betreffende individuen te gebruiken. Het is onwaarschijnlijk dat dit tot sterk verbeterde resultaten zal leiden, zelfs indien men blindelings op toevalsontdekkingen vertrouwt. Niet alleen zullen de proposities betreffende individuen problematisch blijven maar ook de overweging van geïnstitutionaliseerde regels en randvoorwaarden zal waarschijnlijk volledig ad hoc zijn of zelfs ontbreken aangezien er geen aandacht aan transformatieregels gegeven word.

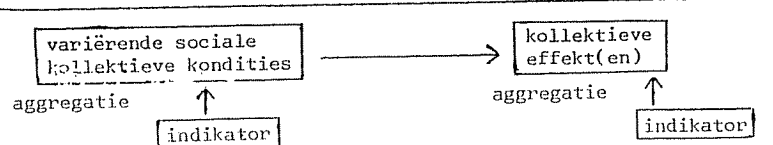

Fig. 4: Model II afwijking

Als de wijzigingen in de indicatoren geen konfirmatie van de samenhang oplevert worden er vaak interveniërende variabelen ingevoerd op basis van toevalsontdekkingen of plausibiliteit. Het verband tussen type godsdienst en zelfmoordcijfer bijvoorbeeld zou verbeterd kunnen worden door invoering van integratie als een "verklarende" variabele. (Zie LAZARSELD's (1955) beschrijving van deze technieken en de meer geavanceerde versies van BLALOCK (1964)).

Soms kan zo'n interveniërende variabele in feite een min of meer expliciete individuele theorie zijn, zoals de frustratie-agressie theorie. Maar dergelijke individuele theorieën worden ingevoerd om de korrelatie tussen 'kollektieve' variabelen te verhogen of om het verband begrijpelijk te maken. In de regel leiden zij noch tot een uitdrukkelijke her-omschrijving van de kollektieve variabelen als reeksen van aanvangsvoorwaarden en kollektieve effecten, noch tot een in overweging nemen van transformatieregels en randvoorwaarden. Het transformatieprobleem blijft dus verbonden met de vorming van indicatoren. ¹⁰

2.4 Model III afwijking

Een andere reactie op de Model I afwijking is er voor te zorgen dat alle factoren die niet sociaal bepaald zijn, uitgesloten zijn. Dit houdt in dat men een onderscheid hanteert tussen "sociaal" en "idiosyncratisch" waarbij het individu slechts in zijn/haar "sociale aspecten" bekeken wordt, d.w.z. in zoverre hij/zij reeds sociaal gevormd is. Dit wordt vaak gedaan door middel van het hanteren van begrippen zoals "sociale rol", "geïnternaliseerde waarden en normen" enz. In termen van de bouwsteen wordt van de geïdealiseerde of concrete beschrijving van de situatie geabstraheerd naar niet-kollektieve sociale aspecten, in tegenstelling tot de Model II afwijking waarin naar kollektieve aspecten geabstraheerd werd (zoals arbeidsverdeling). De kollektieve effecten zijn dan òf aggregaties van individueel rolgedrag òf het gevolg van individueel rolgedrag (zoals de kollektieve gevolgen van het gedrag van regeringsambtenaren). In 't kort, er is weer geen sprake van een keuze voor de beschrijving van een rol in termen van proposities betreffende individuen en er is ook geen plaats voor transformatieregels en randvoorwaarden. Dit type model is afgebeeld in figuur 5.

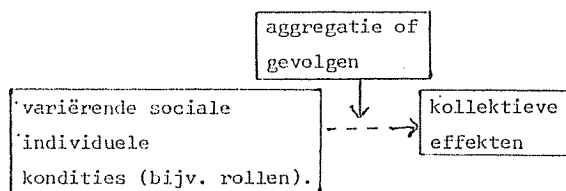

Fig. 5: Model III afwijking.

Dit model moet wel falen in die zin dat menselijk gedrag niet steeds op basis van rol beschrijvingen alleen verklaard kan worden (vgl. LEVINSON, 1959). Er zijn dus veel verbeteringen mogelijk op dit model en soms gaan die verbeteringen inderdaad in de richting van de bouwsteen. Doch meestal treft men een verbetering aan die slechts tot op beperkte mate de bouwsteen benadert.

Dit soort verbetering voert weer een interveniërende variabele in, neem "regelmaat vertonende individuele reacties". Indien bijvoorbeeld de variërende sociale individuele kondities zodanig zijn dat individuen bloot staan aan tegenstrijdige eisen, dan zal het individu in deze situatie reageren door bijvoorbeeld van één soort eisen af te wijken. Op het aggregatienivo zou dit het misdaadcijfer kunnen verhogen. Dus is de toename in het misdaadcijfer op "sociale" en niet zozeer op "individuele" wijze verklaart (vgl. MERTON, 1957).

In feite zijn dergelijke verbeteringen slechts het halve werk. Zij maken gebruik van impliciete proposities betreffende individuen en omdat deze proposities impliciet blijven kan de beschrijving van de sociale situatie niet profiteren van een specificatie van de aanvangsvoorwaarden van de proposities. Verder is er ook geen plaats voor expliciete transformatieregels en randvoorwaarden. Dit houdt in dat wij vaak een eenvoudig aggregatief effect (zoals in bovenstaand voorbeeld een toename van het misdaadcijfer) zullen postuleren wanneer als gevolg van institutionele structuren (zoals de politie, rechtbanken, enz), gelegenheidsstructuren, enz. een complexe relatie tussen "individuele bereidheid tot het plegen van misdaad" en "misdadcijfer" meer waarschijnlijk is.

3 Konklusie.

Welke konklusies, kan men uit deze schets van modellen trekken? M.i. verscheidene.

Ten eerste, de bouwsteen laat zien dat er genoeg werk is voor de socioloog, zelfs wanneer hij/zij expliciet met "individuele" proposities werkt. Om te beginnen is de formulering van korrespondentie regels en de beschrijving van de sociale situatie al een omvangrijke taak waarvoor een taal ontwikkeld moet worden, onderzoekstechnieken uitgebreid moeten worden, enz. Vervolgens zijn er veel problemen met betrekking tot transformatieregels en randvoorwaarden. De huidige sociologische taal is vaak onvoldoende uitgerust om deze problemen te behandelen en mathematische modellen en/of computer simulaties moeten gebruikt worden. En zelfs wanneer al deze taken goed uitgevoerd zijn staat de socioloog nog voor de opgave uit de diverse bouwstenen een grotere theorie op te bouwen. Dit brengt een aantal nieuwe problemen met zich mee, zoals het

probleem een verband te leggen tussen de kollektieve verschijnselen die uit één steen voortvloeien met de beschrijving van de sociale situatie voor de aanvangsvoorwaarde in een andere steen. De beschrijving van een kollektief verschijnsel zoals een staking, een wet, een verdeling enz. is niet automatisch dusdanig van aard dat het verband met de aanvangsvoorwaarden voor een andere steen onproblematisch is. Om kort te zijn, deze verbanden vormen een extra druk op de expliciete behandeling van korrespondentieproblemen. Wanneer echter deze stap met succes afgelegd wordt, kunnen individuele effecten op expliciete wijze "begrepen" worden in termen van kollektieve verschijnselen, en vice versa.

Op een metaforisch nivo kan deze relatie tussen individuele effecten en kollektieve verschijnselen aangeduid worden als "dialectisch" en komt ze nauw overeen met wat 'de sociologische verbeeldingskracht' genoemd is (MILLS, 1959).

Maar zonder een structurele explicatie van deze dialectiek, waarbij tevens geëxpliciteerd wordt welke taken men zich hierbij heeft te stellen, blijft de metafoor in het gunstigste geval een droombeeld en in het ongunstigste geval een immunisering tegen kritiek.

Ten tweede, de bouwsteen en de diverse afwijkingen laten zien dat een socioloog expliciet proposities betreffende individuen moet gebruiken juist om in staat te zijn meer geavanceerde theorieën van kollektieve verschijnselen te ontwikkelen. Het betreft hier geen of-of-situatie, en er is geen konflikt tussen het theoretische primaat van proposities betreffende individuen en het analytische primaat van de samenleving.

Ten derde, de socioloog kan behoorlijke druk uitoefenen op psychologen en sociaal-psychologen om betere proposities betreffende individuen te produceren, d.w.z. proposities die in nog verdere mate open staan voor de invloed van sociale situaties. Dit is een kernpunt omdat de met deze proposities verbonden sociologische beschrijving van de situatie zo goed of slecht is als de aanvangsvoorwaarden van zulke proposities toelaten. In plaats van te reageren met Model II of III zou de socioloog aldus moeten proberen de hand te leggen op goede proposities betreffende individuele leerprocessen, cognities en motivaties.

Maar zoals reeds in het begin van dit betoog gesteld werd kunnen proposities betreffende individuen niet op sociale situaties toegepast worden zonder achtergrondkennis.

Dergelijke kennis omvat het werk van vroegere sociologen, historisch materiaal, huidige institutionele structuren enz. Hoewel oriënterende uitspraken en andere vage ideeën (vgl. Wippler-Lindenberg, 1975) tot deze kennis behoren (vaak in de vorm van Model III theorieën), zijn veel meer exacte, beknopte uitspraken over trends en korrelaties heel belangrijk. Dit houdt in dat "theorieën" van het Model II type, d.w.z. uitspraken die een beknopte weergave van relaties tussen reeksen van situationele beschrijvingen en reeksen van kollektieve effecten zijn, zeer bruikbaar zijn voor het ordenen van achtergrondkennis. Methoden die voor dit type uitspraken gebruikt worden zijn legitiem op het nivo van achtergrondkennis. Maar wanneer deze methoden toegepast worden op het nivo van theorieën, d.w.z. wanneer de uitspraken niet gezien worden als beknopte weergaven van trends en relaties in bepaalde perioden in bepaalde samenlevingen, dan zal het vergeefse zoeken naar universele makroproposities zelfs een adequaat begrip van onze eigen situatie in de weg staan.

Noten

1. Problemen in de sociale wetenschappen, die door uitwerkingen van het 'covering-law' model ^{verklaren worden} zijn b.v. differentiatie naar typen van uitspraken in de wetenschap, de structuur van ideaaltypische verklaringen, de structuur van functionele analyse, axiomatisering en formalisering, theorie-reconstructie en emergentie.
2. De gangbare onderscheidingen tussen 'theoretische' en 'waarnemings'begrippen, of tussen een 'ongeïnterpreteerde calculus' en 'model' zijn hier niet gemakkelijk toepasbaar. Het probleem met correspondentieregels is in de meeste gevallen niet slechts een operationaliseringsprobleem. Bijvoorbeeld: de interpretatie van een markteconomie als een systeem van veranderende kosten en baten welke (volgens de gedragstheorie van Homans) de verdeling van activiteiten sturen, is geen operationalisering maar een toepassing van de theorie van Homans. Operationaliseringsproblemen, zoals het meten van prijzen en winsten, zijn extra problemen.
3. Een status structuur is een kollektief verschijnsel ook in de betekenis, dat andere mensen (zeg opzichters, kollega's of nieuwkomers op kantoor etc.) er de invloed van zullen ondervinden; het zou ook mogelijk zijn dat deze status structuur blijft bestaan zelfs nadat A en B binnen dit kantoor vervangen zijn door andere mensen.
4. Homans (1961 : 150) definieert status op gelijke wijze: "It is easy to show that esteem is not the same thing as status. In the early stages of the development of a group, several members may give one of their companions much social approval so that he is in fact enjoying high esteem, and yet no single member may have come to recognize what the others are doing... When the members of a group have been together for some time, when they not only act in certain ways but perceive that they are doing so, a man of high esteem is generally one of recognized high status too...." (mijn cursivering)

5. In principe is het mogelijk dat quasi-wetten betreffende individuen (zoals regel-volgend gedrag) ook in kolom één worden gebruikt, maar dit gebruik beperkt de toepasbaarheid van proposities aan gaande individuen in aanzienlijke mate. Over situaties, bijvoorbeeld waarin tegenstrijdige regels optreden kan niets worden gezegd, zie ook Model III infra. Het is natuurlijk mogelijk dat proposities betreffende individuen, waarvan we denken dat ze altijd op gaan, in feite quasi-wetten zijn. Dit is echter iets anders dan wanneer we proposities opnemen in kolom één, waarvan we weten dat ze quasi-wetten zijn.
6. Dit betekent niet, dat het volgens het bouwsteen-model onge-wenst zou zijn, wanneer een socioloog zich volledig op mathematische transformatieregels concentreert. Bedoeld wordt dat deze nuttige bezigheid niet moet worden opgevat als het formuleren van theorieën van kollektieve verschijnselen. Wanneer dit namelijk wel gebeurt dan worden mathematische modellen opgevat als theorieën en niet als onderdelen van theorieën. Mathematische modellen worden anderzins gebruikt om terug te werken van kollektieve verschijnselen naar individuele effecten en randvoorwaarden, meest in de vorm van "curve-fitting". Dit is weer geen alternatief voor een theorie. Deze werkwijze houdt de taxatie van individuele effecten in, die verklaard moeten worden.
7. Veel problemen van aggregatie zijn niet direkt verbonden met transformatieregels, maar met meetproblemen en problemen van statistische analyse. Bijvoorbeeld: bij het groeperen van feiten treedt informatie-verlies op en dit maakt het heen en weer gaan tussen niveau's van analyse moeilijk (zie ROBINSON, 1950; BLALOCK, 1964: 47 ff). Soortgelijke problemen kunnen optreden bij 'missing data'. In de literatuur bestaat een grondige discussie over deze problemen en ook het probleem van 'non-additivity' komt in deze discussie aan de orde (zie b.v. LEIBENSTEIN, 1950), maar zelfs een scherpzinnige studie over het probleem van aggregatie als van HANNAN (1971) neemt de structuur van de verklaring van kollektieve verschijnselen niet in beschouwing. Aggregatie wordt meestal gezien als een relatie tussen variabelen (één makro-va-

riabele per mikro-variabele) en niet als een relatie tussen individuele en kollektieve effecten. Dit gebrek wordt verder besproken in samenhang met de Model II afwijking, zie infra.

8. Hoe men konstitutionele verschillen tussen individuen moet aanpakken is een algemeen probleem in de sociologie. In veel social-
psychologische theorieën worden dergelijke verschillen genegeerd (idealiserend), zodat we in feite reeds een preaggregatie in kolom één hebben. Dit vereenvoudigt de formale problemen van het berekenen van kollektieve effecten aanzienlijk, maar in hoeverre deze vereenvoudiging de nauwkeurigheid van de berekeningen aantast blijft een open vraag.
9. Zelfs vijftig jaar na de publikatie van DURKHEIM's Suicide treffen we nog biologische verklaringen van zelfmoord aan. Zo verklaart Von HENTIG (1947 : 165) het lagere zelfmoordcijfer van negers door de 'tremendous vitality of the race'. Dit soort verklaringen kan bijdragen tot een premature verwaarlozing van de studie van konstitutionele factoren.
10. Veel van het survey-onderzoek over individuele attitudes komt met de Model II afwijking overeen, daar in dit soort onderzoek ook gebruikt wordt gemaakt van aggregatie voor het maken van indices zonder dat men transformatieregels anders dan die van 'additivity' in acht neemt. Toch verschillen de methodes van survey-onderzoek zo sterk dat de Model II afwijking niet geacht kan worden dit soort onderzoek in zijn algemeenheid te beschrijven.

De auteur dankt HENK JARRING voor de vertaling van dit artikel. Dank ook aan Wout Ultee, Henk Flap en Frits van Holthoorn voor hun hulp met de eindredactie.

Gebruikte literatuur

- Albert, Hans
1973 "Der Gesetzesbegriff im ökonomischen Denken", pp. 129-161 in: Schriften des Vereins für Sozialpolitik, Neue Folge 74/I, Macht und ökonomisches Gesetz, Berlin
- Blalock, Hubert
1964 Causal Inferences in Nonexperimental Research, Chapel Hill
- Coleman, James
1964 Introduction to Mathematical Sociology, Glencoe
- Eysenck, H.J.
1957 The Dynamics of Anxiety and Hysteria, London
- Hannan, Michael
1971 "Problems of aggregation", pp. 473-508 in: Blalock (ed), Causal Models in the Social Sciences, Chicago
- Hempel, Carl
1965 Aspects of Scientific Explanation, New York
- Hempel, Carl and Paul Oppenheim
1948 "Studies in the Logic of Explanation", Philosophy of Science, 15 : 135-175 (also pp. 245-290 in Hempel, 1965)
- Hentig, Hans von
1947 Crime, Causes and Conditions, New York
- Homans, George
1961 Social Behavior, Its Elementary Forms, New York and London
- Homans, George
1964 "Bringing men back in", American Sociological Review, 29 : 809-818
- Lazarsfeld, Paul
1955 "Interpretation of statistical relations as a research operation", pp. 115-125 in P. Lazarsfeld and M. Rosenberg (eds), The Language of Social Research, New York
- Lazarsfeld, Paul and Herbert Menzel
1961 "On the relation between individual and collective properties", pp. 422-440 in A. Etzioni (ed), Complex Organizations, New York
- Lenk, Hans
1975 "Epistemologische Probleme der Soziologie", pp. 121-145 Studia Leibniziana, Sonderheft 5, Wiesbaden

- Levinson, Daniël
1959 "Role, personality, and social structure in the organizational setting", The Journal of Abnormal and Social Psychology, 58 : 170-180
- Lewin, Kurt, Tamara Dembo, Leon Festinger, and Pauline Sears
1944 "Level of aspiration", pp. 333-378 in: J. Hunt (ed) Personality and the Behavior Disorders, vol. I, New York
- Lindenberg, Siegwart
1975 "Three psychological theories of a classical sociologist", Mens en Maatschappij, 2 : 133-153
- Merton, Robert
1957 "Social structure and anomie", pp. 131-160 in: R. Merton, Social Theory and Social Structure, Glencoe
- Miley, James and Michael Micklin
1972 "Structural change and the Durkheimian legacy: a macro-social analysis of suicide rates", American Journal of Sociology, 78 : 657-673
- Mills, C. Wright
1959 The Sociological Imagination, New York
- Parsons, Talcott
1971 "Levels of organization and the mediation of social interaction", pp. 23-35 in H. Turk and R. Simpson (eds), Institutions and Social Exchange, Indianapolis and New York (originally, Sociological Inquiry, 1964)
- Popper, Karl
1959 The Logic of Scientific Discovery, London (originally Logik der Forschung, 1934)
- Rees, L.
1961 "Constitutional factors and abnormal behavior", pp. 344-392 in: H.J. Eysenck (ed), Handbook of Abnormal Psychology, New York
- Robinson, William
1950 "Ecological correlations and the behavior of individuals", American Sociological Review, 15 : 351-357
- Rotter, Julian
1972 "An introduction to social learning theory", pp. 1-43 in: J. Rotter, June Chance, E.J. Phares, Applications of a Social Learning Theory of Personality, New York

- Schaw, Marvin
1971 Group Dynamics, New York
- Schütte, Hans-Gerd
1976 "Het dilemma van de macrosociologie", NSAV conferentie 21 mei te Utrecht
- Wippler, R. en S. Lindenberg
1975 Discussie in vorm van artikelen, Mens en Maatschappij, 50 : 4-23, 302-314, 429-441